
El poder

PID_00269252

Jenny Cubells Serra

Temps mínim de dedicació recomanat: 4 hores

Jenny Cubells Serra

Doctora en Psicologia Social i professora agregada a la Universitat Autònoma de Barcelona. Fa recerca sobre gènere i criminologia emprant mètodes qualitius i mètodes performatius. S'interessa especialment per les dones en situació de violència, dones empresonades, les relacions sexoafectives i el teatre de les oprimides.

L'encàrrec i la creació d'aquest recurs d'aprenentatge UOC han estat coordinats pel professor: Josep Vivas Elias (2019)

Primera edició: setembre 2019
© Jenny Cubells Serra
Tots els drets reservats
© d'aquesta edició, FUOC, 2019
Av. Tibidabo, 39-43, 08035 Barcelona
Realització editorial: FUOC

Cap part d'aquesta publicació, incloent-hi el disseny general i la coberta, no pot ser copiada, reproduïda, emmagatzemada o transmesa de cap manera ni per cap mitjà, tant si és elèctric com químic, mecànic, òptic, de gravació, de fotocòpia o per altres mètodes, sense l'autorització prèvia per escrit dels titulars dels drets.

Índex

Introducció	5
Objectius	7
1. Relacions de poder: el paradigma jurídic i el paradigma estratègic	9
1.1. Paradigma jurídic	9
1.2. Paradigma estratègic	10
1.3. Contraposició de paradigmes	11
2. El poder disciplinari	13
2.1. La transformació de la criminalitat i el càstig	13
2.1.1. El suplici	14
2.1.2. La suavització de les penes	17
2.2. La microfísica del poder o l'anatomia política	20
2.3. Els instruments de la disciplina	22
2.3.1. La vigilància jeràrquica	22
2.3.2. La sanció normalitzadora	24
2.3.3. L'examen	25
3. L'individu en una institució total	27
4. La presó de Stanford	33
4.1. Revisió crítica de l'experiment	37
5. Les extitucions	39
Resum	41
Bibliografia	43

Introducció

Comencem aquest apartat amb una citació de Bertrand Russell (1938) que ajuda a entendre la importància dels estudis i l'anàlisi del poder:

«El concepto fundamental de las ciencias sociales es el Poder, en el mismo sentido en que la Energía es el concepto fundamental de la física».

La rellevància del poder per a les ciències socials es fa palesa en la quantitat d'estudis i de teories sobre aquesta temàtica que s'han desenvolupat des de diverses disciplines. Lamentablement, des de la psicologia social no s'ha desenvolupat gaire aquest concepte, fora de les aportacions de French i Raven (1979), que s'han utilitzat per a interpretar l'experiment de Milgram sobre obediència i l'experiment de Zimbardo sobre la presó de Stanford. No farem en aquest mòdul un repàs exhaustiu dels estudis sobre el poder des de les ciències socials, sinó que ens centrarem en la concepció sobre el poder més innovadora, potent i vigent de la mà de Michel Foucault. La seva concepció relacional sobre el poder en fa un tema transversal a tots els continguts que es desenvolupen en aquesta assignatura i en la psicologia social en general.

A la dècada dels anys setanta del segle xx, aquest autor, psicòleg, filòsof i historiador inicia els seus estudis crítics de les institucions socials posant un interès especial en la medicina, la psiquiatria i el sistema penitenciari, entre d'altres. En els seus estudis, Foucault s'acosta a les institucions socials com si fos un arqueòleg, és a dir, li interessa identificar i analitzar els canvis que hi ha hagut al llarg de la història en les institucions socials que observa. D'aquí que desenvolupés una metodologia d'anàlisi que va denominar **arqueologia**, perquè es basava en una anàlisi profunda de les transformacions que han viscut les institucions socials. En aquest mòdul tractarem concretament l'anàlisi que fa de la institució jurídica i analitzarem com el sistema juridicopenal es transforma; veurem com es deixa d'imposar el suplici —un càstig sobre el cos— per a instaurar la presó com a mesura penal majoritària amb l'objectiu de **corregir les ànimes**. Foucault es pregunta: Aquest canvi es deu a una qüestió humanitària?, és a dir, ens hem tornat menys cruels? En aquest mòdul respondrem aquesta pregunta.

Ara bé, Foucault ens ofereix una mirada de les institucions analitzant les estratègies que desenvolupen per tal d'exercir el poder sobre les persones. Però, quins efectes tenen aquestes relacions de poder sobre les persones? Què els passa a les persones internades a les institucions totals? Ens interessa respondre a aquestes preguntes i per a fer-ho ens deixarem guiar per Goffman i el seu estudi sobre les institucions totals.

Per acabar aquest mòdul aprofundirem en l'experiment de la presó de Stanford i n'aportarem una (re)lectura de la mà de Haslam, Reicher i Van Bavel, autors que han analitzat fragments de les interaccions dels experimentadors amb els voluntaris participants i ens aporten una nova interpretació dels resultats introduint-hi un aspecte que no havia estat desenvolupat per Zimbardo i el seu equip: el lideratge.

Tancarem el mòdul amb la reflexió entorn dels efectes de les institucions sobre les persones i introduïrem el concepte d'extitució, que fa referència al fet que les institucions, lluny de desaparèixer, s'estenen més enllà dels murs que les contenen i s'introdueixen en les nostres cases i espais als quals ara accedeixen gràcies a les noves tecnologies, que actuen com a dispositius de control.

Objectius

En aquest mòdul explorarem el concepte de poder, focalitzant l'atenció en els paradigmes jurídic i estratègic mitjançant l'anàlisi de la transformació del sistema jurídic de la mà de Michel Foucault. També coneixerem els efectes de les relacions de poder sobre les persones en el si de les institucions totals — com la presó— i aprofundirem en un dels experiments més controvertits de la psicologia social: l'experiment de la presó de Stanford creat per Zimbardo.

Així doncs, els objectius bàsics del mòdul didàctic són els següents:

1. Conèixer les característiques del paradigma jurídic.
2. Conèixer les característiques del paradigma estratègic.
3. Identificar i comprendre les diferències entre els paradigmes jurídic i estratègic.
4. Comprendre el caràcter relacional del poder en el paradigma estratègic.
5. Identificar la capacitat productiva del poder i els seus efectes sobre les persones.
6. Comprendre la relació poder-saber en el marc del paradigma estratègic.
7. Analitzar, d'una manera crítica, el procés de transformació del sistema jurídic en el marc de les relacions de poder.
8. Comprendre els conceptes *microfísica del poder* i *anatomia política*.
9. Identificar els elements principals del sistema disciplinari i comprendre'n els efectes sobre la transformació de les persones.
10. Conèixer les principals característiques de les institucions totals i comprendre les relacions de poder que s'hi desenvolupen.
11. Conèixer el procés de desculturació que es dona en les institucions totals i comprendre'n els efectes en les persones que hi viuen internades.
12. Conèixer amb profunditat l'experiment de la presó de Stanford i comprendre la importància dels rols i el lideratge en l'emergència de comportaments cruels en les institucions totals.

- 13.** Entendre el concepte d'extitució.
- 14.** Identificar les diferències entre el control exercit per les institucions i l'exercit per les extitucions.

1. Relacions de poder: el paradigma jurídic i el paradigma estratègic

Foucault distingeix dos models de poder que coexisteixen en l'actualitat: el paradigma jurídic, que es correspon a la concepció clàssica del poder, i el paradigma estratègic que ell proposa. Passem a veure en què consisteixen ambdós paradigmes.

1.1. Paradigma jurídic

Abans dels estudis de Foucault, el poder es conceptualitzava com una possessió. Qui tenia el poder tenia la capacitat d'influir en els altres. Aquesta idea de poder porta implícita la premissa que les persones som lliures, és a dir, que som lliures fins que algú amb poder limita la nostra llibertat. En aquest model, els binomis comandament-obediència, transgressió-càstig i submissió-recompensa prenen sentit, com explica Tomás Ibáñez (1983) al seu llibre *Poder y libertad*. Per exemple: si aparco el cotxe en un carrer on no és permès fer-ho, em posaran una multa (transgressió-càstig).

Així, el paradigma jurídic, per a Foucault, representa la forma clàssica d'entendre el poder. Segons aquesta visió, el poder és quelcom que es pot posseir. Així, hi ha persones que tenen la potestat de prohibir, sancionar, etc., i persones que no.

L'exemple més clar és la llei. La llei delimita els àmbits de la llibertat i exerceix la seva força jeràrquicament de manera que té poder qui ocupa un estatus més alt; per exemple, l'Estat sobre la ciutadania, el professorat sobre l'alumnat, etc.

En aquest model, qui posseeix saber té poder; d'aquí la famosa frase **la informació és poder** atribuïda a Francis Bacon.

En aquest paradigma es considera que el poder té èxit quan aconsegueix obediència. Per aconseguir l'obediència, el sistema recorre a la sanció, que s'aplica quan algú transgredeix la norma. El poder va de dalt a baix, és jeràrquic. És a dir, el poder està en les mans de qui té l'autoritat. Podríem dir que el centre d'aquest poder es troba en l'Estat, però aquest té mecanismes de representació per tal d'estar present en totes les instàncies. Les institucions són les representants del poder de l'Estat. Així, l'escola, la família, les relacions de parella són institucions socials que representen el poder de l'Estat. Seguim les regles que ens imposen a l'escola, a la universitat, a la ciutat, etc., i rebem sancions en el moment que les transgredim.

Dins d'aquesta concepció clàssica, com apunta Tomás Ibáñez, s'identifiquen sis formes de poder:

1) El poder de recompensa. El qui posseeix el poder atorga gratificacions a qui és objecte d'aquest poder, el subjecte, i aquest és conscient d'aquesta situació.

Per exemple, quan la Direcció General de Tràfic (DGT) premia amb punts extra els bons conductors. El fet de fer una campanya informant d'aquesta gratificació motiva les persones a complir les normes per tal d'aconseguir la gratificació.

2) El poder coercitiu. El qui posseeix el poder té la capacitat de castigar el subjecte. El poder coercitiu es diferencia del poder de recompensa en la seva dinàmica d'aplicació. En aquest cas, cal que la persona que té el poder vigili la conducta dels subjectes.

Per exemple, quan un professor suspèn l'assignatura a un estudiant a qui ha descobert copiant a l'examen.

3) El poder legítim. El subjecte objecte de poder atribueix el **dret de manar** a algú altre. En aquest cas, qui posseeix el poder té el dret de prescriure el comportament del subjecte.

En trobem un exemple en l'entorn familiar quan els progenitors marquen els comportaments que han de tenir els infants (fer els deures abans de jugar, etc.).

4) El poder del referent. El subjecte s'identifica amb qui posseeix el poder o amb qui li agrada. Ja sigui perquè resulta gratificant per a la seva autoestima o bé perquè considera que per obtenir els avantatges dels quals gaudeix aquesta persona cal comportar-se com ella.

Per exemple, en una empresa, la noia que treballa com a operària, però que voldria ser enginyera, en una decisió col·lectiva a l'organització, pot votar una opció que afavoreixi més el col·lectiu d'enginyers que no pas el dels operaris.

5) El poder de l'expert. El subjecte creu que qui posseeix el poder té un coneixement superior al propi sobre el tema rellevant en la situació.

Quan ens trobem malament i anem a la consulta mèdica confiem en el diagnòstic que ens fa el/la metge/ssa per la seva formació en medicina i fem més cas dels seus consells per trobar-nos millor que dels consells que ens dona un familiar.

6) El poder d'informació. Qui posseeix el poder controla la informació (retenant-la, donant-la, manipulant-la) que el subjecte necessita per a actuar.

Per exemple, quan una organització vol implementar canvis interns i no revela tota la informació alhora, sinó que la dosifica per tal de controlar-ne els efectes.

1.2. Paradigma estratègic

Foucault s'allunya de la concepció del poder del paradigma jurídic i proposa una visió del poder com quelcom relacional. El paradigma estratègic és la proposta de Michel Foucault i ens ajuda a comprendre com es formen les **identitats** en el món modern. Per a aquest autor, el poder és una relació, una acció; no és, per tant, una cosa que es posseeixi, sinó quelcom que s'exerceix. En aquest sentit, el poder no és jeràrquic, sinó que té forma de xarxa i s'origina en tots els punts. No hi ha, per tant, espais de llibertat. No és com la llei, que

diu què no s'ha de fer (orientada a la repressió), sinó que és més aviat com les normes socials, que diuen com s'ha de ser i com ens hem de comportar en cada context (orientades a la producció).

Per exemple, els mandats de gènere que ens marquen com ens hem de comportar per a ser homes i dones **normals**.

El concepte de poder de la proposta de Foucault tampoc no es limita a reprimir comportaments no desitjats —com passava en l'exemple anterior quan ens multaven per aparcar malament—, sinó que la seva força es troba en la seva capacitat de fer persones que es comportin com és desitjable. En aquest paradigma, el fet de registrar les infraccions de la ciutadania, per exemple, produeix coneixement útil per a les autoritats. Així, si analitzem els escorcolls policials, podem identificar els barris més conflictius, identificar les persones que tenen antecedents i conèixer quines infraccions o delictes han comès, identificar les hores del dia en què és més possible que es cometin certes infraccions, etc. Aquest coneixement és una eina molt potent per a poder incidir sobre aquesta realitat, i és per això que diem que el coneixement és poder. El coneixement permet a les institucions dissenyar les seves intervencions, és a dir, els dona poder per intervenir d'una manera eficaç. Alhora, les intervencions que implementen les institucions generen nous efectes i transformacions que seran estudiades novament per les institucions per tal de tornar a incidir en la realitat segons convingui. Aquest cicle es va repetint fins a l'infinit. Així doncs, podem dir que el poder produeix el saber, que qui té poder té saber.

El poder no només reprimeix, sinó que controla i regula, vigila i gestiona; no tanca ni exclou, sinó que cura i transforma, és a dir, torna **normal**.

1.3. Contraposició de paradigmes

Foucault deia que ambdós paradigmes coexisteixen en la nostra societat. El paradigma estratègic és posterior, més sofisticat i potent, però això no fa que el paradigma jurídic deixi d'existir. El quadre següent, amb les característiques principals dels dos paradigmes, ens ajudarà a identificar-los i a comprendre'n les diferències.

Paradigma jurídic	Paradigma estratègic
El poder és una substància, una cosa .	El poder és una relació, un acte. Quelcom que s'exerceix.
El poder està localitzat en determinades estructures de poder.	El poder té una presència difusa en tota l'estructura. Es troba en totes les relacions. Té forma de xarxa .
El poder es presenta en la forma de la llei, es a dir, en les prescripcions. Diu què està permès i què no.	La forma del poder és la norma . La norma ens diu què és normal i què no (aberracions, patologies, etc.). Es tracta de convertir en normal tot allò que no ho és.

Paradigma jurídic	Paradigma estratègic
El poder segueix el model del dret.	El poder segueix el model de la ciència.
El poder pren la forma del límit i sanciona qui traspasa el límit.	El poder és consubstancial al que és social: no hi ha cap espai sense poder, no hi ha límits.
El poder és una instància de negació, no produeix res per si sol (només prohibicions).	El poder és una instància productiva.
El poder controla el saber. Qui sap té poder.	El poder genera saber, qui ocupa una posició de poder genera saber.
Els mecanismes del poder són l'ordre i la repressió.	El mecanisme del poder és la disciplina: el control, la vigilància, la regulació i la gestió.
El poder es manifesta mitjançant procediments d'exclusió i tancament.	El poder es manifesta per la teràpia i la vigilància.
El poder s'articula al voltant de la figura del sobirà o dels reis.	El poder no funciona a partir del sobirà, sinó a partir dels subjectes.

Com veieu, el paradigma estratègic es basa en la **norma** per a definir allò que es considera normal i acceptable, i tot allò que s'allunya de la norma passa a considerar-se anormal, patològic o desviat. Per exemple, el delictes es considera un comportament desviat que cal corregir. Ara bé, definir les anomalies i desenvolupar mètodes per a transforma-les en quelcom **normal** requereix coneixement. D'aquesta manera, no és suficient conèixer el delictes que s'ha comès, sinó que també cal conèixer qui l'ha comès. Entendre les anomalies que presenta la persona permet un cert control del comportament desviat en tant que el podem preveure. En aquest punt, pren importància el coneixement científic (psicologia, psiquiatria, etc.) sobre les perversions i patologies. Per tant, el poder del qual parla Foucault es caracteritza per produir saber, i aquest saber, alhora, dona el poder per a intervenir. Les disciplines acadèmiques són, doncs, una tecnologia de poder encaminada a transformar les persones, tal com veurem en el proper apartat.

El paradigma estratègic es basa en la norma per a definir el que es considera normal i acceptable, i tot allò que s'allunya de la norma passa a considerar-se anormal, patològic o desviat.

2. El poder disciplinari

2.1. La transformació de la criminalitat i el càstig

Foucault, en el seu estudi històric sobre el càstig, recollit al seu llibre *Vigilar y castigar*, identifica a Europa i als Estats Units una transformació en la manera de castigar. Aquesta transformació pren la forma d'una redistribució de **l'economia del càstig**. Es desenvolupa una nova justificació moral o política sobre el dret a castigar. En aquesta època desapareixen els suplicis i es passa a imposar càstigs menys físics, més subtils. La desaparició del suplici implica la desaparició del ritual que l'acompanyava i, per tant, el càstig passa a ser la part oculta del sistema penal. Aquest fet té dues conseqüències principals:

1) **Es passa de la percepció quotidiana** (el suplici era un ritual públic) **a la consciència abstracta del càstig** (no es veu com s'executa la pena). El que compta és la certesa de rebre el càstig i no la seva escenificació. Així, la condemna marca la persona com a delinqüent, però l'execució de la pena queda amagada. Es parteix de la idea que és cruel cometre un delictes, però que també ho és castigar.

2) **L'execució de la pena passa a ser una qüestió administrativa i canvia el discurs en relació amb el càstig**. Ara les penes no tenen l'objectiu de castigar, sinó que miren de corregir, transformar, reformar i curar.

En aquest nou escenari, la presó, els treballs forçats i la deportació, entre d'altres, són penes físiques, però diferents del suplici. El cos es considera un intermediari que queda subjectat a un sistema de coacció, de privació de llibertat. Així, el càstig passa d'infligir dolors i patiments indescriptibles de la mà dels botxins a **l'economia dels drets suspesos** exercida pels tècnics (metges, psiquiatres, psicòlegs, etc.) que volen **corregir** la persona **desviada**. Recordeu què dèiem més amunt sobre el poder de la norma per a produir persones **normals** i com el poder buscava tornar **normal** qui presentava algun trastorn, patologia o desviació? Aquí pren sentit el discurs de la resocialització dels delinqüents.

Les transformacions en les maneres d'aplicar la justícia no són unànimes en els diferents països, sinó que cada un segueix el seu propi procés. Així, Anglaterra va ser el país més resistent al canvi, segurament perquè havia estat el model a seguir. L'evolució va ser irregular i es va estendre al llarg dels segles XVIII i XIX.

A la taula següent podem observar les transformacions principals que s'han donat.

Suplici	Microfísica del poder
Càstig físic	Art del patiment subtil .
El cos com a blanc de la repressió penal	Desapareix el cos com a blanc de la repressió penal. El cos passa a ser un intermediari .
Càstig espectacle	El càstig, part oculta del sistema penal.
Objectiu: castigar	Objectiu: curar i reformar.
Executen les penes els botxins	L'execució de la pena és responsabilitat del mecanisme administratiu. Aparició dels tècnics (ciència).
Dolor i patiment en el centre del càstig	Economia de la suspensió dels drets.

Cal tenir en compte que la desaparició del suplici respon als canvis socials de l'època. El suplici era un ritual en què s'expressava el poder del sobirà i en el qual aquest també es venjava de qui l'havia atacat. D'aquí que es tractés d'un càstig exemplar que mostrava la força de l'Estat.

Ara bé, quan el suplici era el resultat d'una condemna per motí o d'una revolta, sovint el poble mostrava suport a l'acusat, mirava d'impedir el suplici i fins i tot atacava el botxí. També era comú que els acusats insultessin el botxí i els jutges i que el poble s'afegís als insults. En aquest context, el sobirà veia qüestionat el seu poder i, per tant, tractava d'evitar aquestes situacions. D'aquí l'interès de mantenir oculta l'execució de la pena. Penseu que els acusats permetien que se'ls infligís un suplici sense oferir resistència? Foucault ens explica que el més habitual era resistir-se; per exemple,

quan se'ls aplicava la força s'abraçaven al botxí per evitar que el pes del seu cos els asfixiés. Podeu imaginar que ser botxí era molt malvist. Sabeu qui eren els botxins? Eren veïns del poble; ningú no sabia qui eren perquè apareixien al ritual amb la cara coberta per no ser reconeguts. Se sap que quan el suplici implicava obrir la persona per treure-li els òrgans interns sense matar-la, el botxí solia ser el carnisser o algú altre amb coneixements adequats per fer aquesta feina, per la qual cosa el poble tenia sospites de qui podia ser.

2.1.1. El suplici

La pena de mort anava acompanyada de diferents formes de suplici: foradar o tallar la llengua, tallar la mà, penjar a la forca, morir a la roda, desconjuntar els membres, cremar a la foguera, etc. També s'utilitzaven altres penes, com per exemple les multes, el desterrament, etc. De fet, els suplicis que acabaven en mort no eren les penes més freqüents.

Els tribunals sovint feien els ulls grossos no seguint infraccions que es castigaven amb penes greus o modificaven la tipificació del delicte per evitar-les. Per tant, la major part de les penes incloïen les multes i el desterrament, que allunyava el problema a un altre territori. En aquest context, en què a més no existien els expedients jurídics —som en un període històric previ a l'aparició de la impremta—, el cos de les persones jutjades era l'equivalent a l'expedient jurídic que coneixem ara. Quan algú cometia un delicte, abans de ser desterrat, passava per un suplici que marcava el seu cos;

per exemple, si algú calumniava algú altre, se li tallava o foradava la llengua; si robava, se li tallava la mà. Quan aquesta persona era desterrada i arribava a un altre territori, anés on anés els altres identificaven el seu delicte. Per tant, el cos era marcat i s'estigmatitzava així els delinqüents. Foucault parlava dels *cossos parlants* perquè les marques narraven la seva història delictiva.

Però, què és el suplici? Foucault el defineix com una pena corporal més o menys atroz que ha de complir tres criteris:

1) **Ha de provocar una certa quantitat de patiment.** Aquest punt és important perquè implica que ha de ser possible apreciar, comparar i jerarquitzar el patiment. L'autor es refereix a l'art quantitatiu del patiment per referir-se a aquest càlcul.

2) **La necessitat de jerarquitzar el patiment** prové de la decisió de castigar els delinqüents amb una quantitat de patiment igual o superior a la que han causat a les víctimes i a l'Estat. Per a fer aquest càlcul es tenen en compte la gravetat del delicte, la personalitat del delinqüent i la categoria de les víctimes.

3) El suplici forma part d'un ritual que, d'una banda, marca el cos del delinqüent explicitant el delicte que ha comès (cos com a expedient jurídic) i, de l'altra, suposa una cerimònia (ritual) en la qual l'Estat manifesta el seu poder i la seva força.

El suplici era una pràctica emparentada amb la tortura. En aquest període històric, a França, com a la resta d'Europa amb l'excepció d'Anglaterra, la instrucció dels casos era secreta i no s'informava la persona acusada ni tampoc es requeria la seva participació en el procés. Qualsevol denúncia anònima podia posar en marxa un procediment i s'amagava a la persona acusada el delicte que se li imputava. Aquesta pràctica era coherent amb el principi que estipulava que, en matèria legal, la funció d'establir la veritat era exclusiva del sobirà i els jutges. Per tant, tenien el poder absolut.

Tot i tractar-se d'un procediment secret, existien regles que configuraven un rigorós model de demostració penal, ja que prescrivia la naturalesa i l'eficàcia de les proves. Aquestes proves podien ser: certes, directes, indirectes, conjeturals, imperfectes, necessàries, etc. Aquesta classificació de les proves complia una funció pràctica perquè es relacionaven amb la pena. Per exemple, les penes imperfectes només podien castigar-se amb una multa.

Tot i que el sistema resolía la veritat sense la col·laboració de l'acusat, es buscava la confessió per dos motius: en primer lloc, perquè constituïa la prova definitiva (no en calia cap altra), i en segon lloc, perquè es convertia en una victòria sobre l'acusat. La pena ja no era una qüestió d'autoritat del sistema, sinó que obeïa al reconeixement de la culpa per part de l'acusat.

La confessió, per tant, era buscada i, per aconseguir-la, s'utilitzaven totes les coaccions possibles. Aquí és on entra en joc la tortura. Es tracta d'una pràctica regulada que té com a objectiu aconseguir la confessió i que defineix molt clarament els instruments a utilitzar i el moment de fer-ho. De fet, existien experts a crear els instruments de tortura que estudiaven el pes que havien de tenir els pesos o les forces necessàries per a desmembrar una persona sense matar-la en funció del seu pes i la seva complexió.

En la tortura conflueixen un acte d'informació (la confessió) i un element de càstig (el suplici). Un grau de sospita i de culpabilitat implica un grau de càstig, fet que legitima l'ús de la tortura. A més, al culpable li corresponia manifestar el seu crim i la condemna en el ritual:

- En primer lloc, l'acusat era pregoner de la seva condemna (passejava pel carrer amb un cartell a l'esquena o al pit amb el delicte que havia comès, es llegia la sentència en un acte públic, etc.).
- En segon lloc, al llarg del suplici que prenia la forma de tortura, l'acusat podia demanar una treva per fer noves confessions i inclús inculpar altres persones en el crim.

- En tercer lloc, els suplicis eren simbòlics, és a dir, recreaven el delictes comès. Així, es podia reproduir pràcticament el delictes en el suplici, es penjava la persona a la forca en el mateix lloc on havia comès el delictes, etc.
- I finalment, el patiment del suplici es prolongava més enllà del causat per la tortura. En la tortura, res no estava decidit, però un cop l'acusat confessava el crim, en el suplici, la mort era segura. El suplici es justificava amb la creença que el patiment en la vida mortal rebaixava el càstig diví.

El suplici, per tant, s'ha d'entendre com un ritual polític en el qual el sobirà manifesta el seu poder. Es considera que el delictes no només ataca la víctima, sinó també el sobirà. Per això aquest respon amb la força. En definitiva, el càstig és una forma de venjança pública i privada. No era una qüestió de restablir la justícia, sinó de reactivar el poder. En els rituals del suplici, el veritable protagonista era el poble, ja que el suplici era un càstig exemplar.

2.1.2. La suavització de les penes

Amb el desenvolupament del capitalisme hi ha canvis en la tipologia dels delictes. Els delictes de sang disminueixen i s'incrementen els delictes contra la propietat, especialment entre les classes populars. La burgesia emergent es reserva els delictes relacionats amb l'evasió d'impostos i amb saltar-se les lleis i reglaments. Aquesta redistribució dels delictes porta implícita una especialització del sistema jurídic: els robatoris es jutgen en tribunals ordinaris i l'evasió d'impostos i el frau en jurisdiccions especials.

La reforma la van dur a terme els magistrats amb l'objectiu no de castigar menys, sinó de castigar millor.

Com es podia castigar millor? La idea era que el poder de castigar es fes extensiu a la societat. La resposta a aquesta pregunta també contesta la pregunta que plantejàvem a la introducció del mòdul: la transformació del sistema jurídic obeeix a una qüestió humanitària? Per a Foucault, aquest és l'argument respectuós, és a dir, **per quedar bé**, que es dona en una nova **economia del poder** que té com a objectiu la transformació de les persones.

Abans de la reforma es pensava que, per a ser útil, el càstig havia de tenir com a objectiu les conseqüències del delictes. Així, si les conseqüències han estat greus, s'esperava una pena greu. Aquesta era la lògica que alimentava el suplici. Ara bé, en aquest nou model, la pena no es calcula en funció de la gravetat del crim, sinó de les possibilitats de reincidència. Si us hi fixeu, en el suplici, el càstig s'aplica mirant al passat, és a dir, tenint en compte el crim comès, mentre que en el nou model la pena es calcula mirant al futur en funció de les possibilitats de reincidència.

Aquesta nova manera de castigar implica un **desplaçament** de la funció del cos. En el suplici, el càstig consistia a infligir dolor al cos, és a dir, el cos era el blanc de la repressió, rebia el càstig com a venjança pel mal que havia causat. En aquest nou paradigma ja no es tracta de provocar dolor al cos perquè ara el cos és un **instrument**. Interessa intervenir sobre les ànimes, transformar els delinqüents per evitar la reincidència.

Aquesta idea, amb l'ajut de la tecnologia, va modificar les formes d'aplicar la pena de mort.

Per exemple, a França, als voltants de l'any 1791 es dissenya la guillotina. La guillotina representa una manera de treure la vida sense patiment innecessari, ja que és un sistema ràpid i net en el qual el paper del botxí es minimitza. Tanmateix, en la mateixa línia de disminuir el patiment, a Anglaterra, el 1760, es va dissenyar una forca amb trapa que s'obria automàticament, de manera que s'evitava el forcejament de la persona que patia el suplici amb el botxí.

Per tant, aquesta suavització de les penes ve donada pel canvi d'objectiu. Ja no es tracta de venjança i d'infligir dolor, sinó de tenir control sobre les persones i transformar-les. En aquest model, la **semiotècnia** del càstig es basa en sis regles:

1) **Regla de la quantitat mínima:** perquè el càstig faci efecte, cal que el dany que causa excedeixi el benefici que s'obté de la comissió del delictes. Per exemple: si l'import de la multa per aparcar malament és inferior a l'import que he de pagar per tenir el cotxe en un pàrquing les hores en les quals estic treballant, el càstig no serà un fet dissuasiu de cometre la infracció.

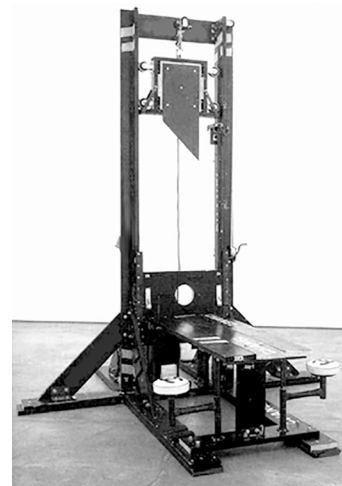
2) **Regla de la idealitat suficient:** els efectes de la pena no depenen del patiment que causa, sinó de la **idea** de la pena. Per exemple, saber que si cometo un delictes puc anar a la presó.

3) **Regla dels efectes laterals:** la pena no només ha d'actuar sobre qui ha comès la falta, sinó també sobre la resta de la societat. La presó com a càstig exemplar.

4) **Regla de la certesa absoluta:** cal que les lleis defineixin clarament allò que és legal i allò que no ho és. D'aquí que, a més de la llei escrita, calgui l'existència d'un cos de vigilància. La policia i la justícia han de col·laborar.

5) **Regla de la veritat comuna:** l'execució del poder necessita un clima de certesa absoluta i irrefutable. Es passa del model inquisitorial a un model basat en el coneixement científic (imaginat com a objectiu i imparcial). Aquí entren en joc les proves objectives i els peritatges forenses en la fase d'instrucció d'un cas.

6) **Regla de l'especificació òptima:** es requereix un codi exhaustiu i explícit que defineixi els delictes i fixi les penes. Si tenim en compte que el càstig s'ha de posar pensant en la reincidència, s'ha de tenir necessàriament en compte la

naturalesa **criminal** de la persona que ha comès el delicte. En definitiva, cal la individualització de les persones en funció de les seves característiques particulars. En aquest context, es tenen en compte també les variables **circumstàncies** i **intenció** relacionades amb el crim jutjat. La **individualització** permet aplicar eximents o agreujants en la concreció de la pena; per exemple, en un judici per robatori, si la persona pot demostrar que estava sota els efectes de les drogues o de la síndrome d'abstinència, el tribunal pot aplicar un eximent i dictar sentència amb una pena menor.

Així, trobar una pena per a un delicte implica trobar un desavantatge en què la mera idea dissuadeixi de l'acció delictiva. Perquè això passi calen alguns criteris:

- 1) El càstig no ha de ser arbitrari, sinó que s'ha de poder deduir del delicte.
- 2) Els desavantatges de cometre el delicte han de ser més visibles que els beneficis de cometre'l.
- 3) Com que es busca la transformació i la correcció de la persona que ha delinquit, la pena no pot ser perpètua. Cal, doncs, una modulació temporal (màxim vint anys de presó).
- 4) La pena ha de servir també com a càstig exemplar per a la resta de la societat.
- 5) El discurs serà el vehicle de la llei. Les penes s'expliquen (s'expliciten en els codis) i es justifiquen en diferents instàncies; per exemple, les famílies i les escoles eduquen en aquest sentit.

En definitiva, sota el nom de crims i delictes es jutgen passions, anomalies i desviacions. Sota el nom de circumstàncies atenuants s'amaga el coneixement sobre la persona, la seva relació amb el delicte i les expectatives del seu futur. Les penes no van orientades a sancionar la infracció, sinó a controlar l'individu i a aconseguir-ne la transformació.

En aquest context, la presó es veu com una pena més i és fortament criticada per alguns legisladors, que diuen que no compleix el criteri de l'especificitat dels delictes. Diuen també que es inútil, poc viable econòmicament i perjudicial, ja que reclou delinqüents en un mateix espai només pot provocar més delinqüència. Ara bé, com és que la presó, que ha estat (i està sent) tan criticada, es manté com a pena majoritària? La resposta a aquesta pregunta la desenvoluparem a l'apartat següent, però ja avancem que té a veure amb la producció de **saber**. Imagineu les possibilitats que ofereix tenir tancades en

una institució un munt de persones **desviades**? Es poden observar, estudiar, provar maneres diverses de transformar-les, etc. Les presons són, en definitiva, grans **laboratoris** en els quals es genera saber.

Les presons són, en definitiva, grans laboratoris en els quals es genera saber.

2.2. La microfísica del poder o l'anatomia política

Les disciplines, als segles XVII i XVIII, van arribar a ser fórmules generals de dominació. Foucault explica com, en aquella època, se seleccionava entre els camperols els homes que presentaven l'aspecte corporal que s'apropava més a l'estereotip de soldat. Així, partint de les condicions físiques dels camperols i aplicant-los disciplina, se'ls convertia en soldats. Per tant, les disciplines es dibuixen com a tecnologies de poder. El poder consisteix a **fabricar**, en aquest cas, soldats. La disciplina mitjançant l'exercici continuat regulat per reglaments transforma els camperols en soldats. Això passa en qualsevol disciplina que practiquem: oi que podem identificar una ballarina de ballet clàssic només veient la seva postura corporal i com camina? Hores i hores de practicar els mateixos moviments i treballar l'elasticitat transformen els cossos.

La tecnologia disciplinària del cos (anatomia política) s'ha anat desenvolupant progressivament amb els reglaments, l'educació corporal, les exigències físiques de les escoles, les fàbriques i la resta d'institucions.

La disciplina és una forma de dominació utilitzada per les institucions que es basa en un control minuciós dels cossos; en definitiva, és l'art de transformar els cossos en elements **dòcils i útils**.

Per exemple, recordeu quan vam aprendre a escriure? A l'escola ens marcaven molt clarament com havíem d'agafar el llapis, com havíem de col·locar la mà i quina era la posició correcta de la resta del cos.

La disciplina no només busca fer que el cos esdevingui quelcom productiu (útil), sinó que també pretén potenciar els hàbits d'obediència (docilitat). S'és més eficient com més dòcil s'és i es dona la mateixa relació a la inversa: s'és més dòcil com més eficient s'és. Però, com es pot inscriure l'obediència en els cossos i al mateix temps fer-los útils? S'utilitza l'**exercici**, que consisteix a executar tasques repetitives i diferents graduant-les en un meticulós control del temps. El temps marca els ritmes d'aquesta gimnàstica corporal que, alhora, crea l'hàbit de l'obediència.

La disciplina, ens explica Foucault, és un mètode de dominació que utilitza necessàriament la violència i que no necessàriament té una càrrega ideològica. Es tracta d'una acció directa, **materialment** aplicada al cos. Vegem com es desenvolupa.

1) L'art de les distribucions. Es distribueixen les persones en els espais i, d'aquesta manera, a cada individu li correspon un emplaçament per tal de poder controlar les absències i les presències i exercir la vigilància. Es crea, per tant, un espai analític. A més, els emplaçaments són funcionals, és a dir, no només han d'evitar les comunicacions perilloses i vigilar, sinó que també s'ha de crear un espai útil.

Per exemple, els hospitals creen àrees diferenciades en funció de les malalties que tracten i/o per a evitar els contagis. En aquest sistema, els elements són intercanviables; no importa la persona, sinó el rang o càrrec que ocupa. Així, quan vas a urgències, no importa quin professional et visita, el que és important és que sempre hi ha d'haver un professional de guàrdia.

La disciplina mostra preferència per la clausura perquè s'eviten les distraccions.

2) El control de l'activitat. Per aprendre a desenvolupar una activitat, la disciplina té en compte l'ús del temps, l'elaboració de l'acte i la relació entre el cos i l'objecte, entre altres mètodes.

a) L'ús del temps. De les comunitats monàstiques es prenen tres procediments: l'establiment de ritmes, l'obligació d'ocupar el temps i la regulació dels cicles de repetició. Aquests principis es traspassen a altres institucions, com ara les fàbriques, les escoles i les presons.

Per exemple, a les fàbriques s'estableixen els ritmes de les cadenes de muntatge en les quals els operaris fan repetidament les mateixes operacions i no es preveu el temps lliure. Fins i tot, en algunes organitzacions, els operaris de les cadenes de muntatge tenen marcat el temps per anar al lavabo.

b) Elaboració temporal de l'acte. Es desgranen els moviments fins a la mínima expressió, incloent-hi el ritme, com quan a l'Escola de Policia de Catalunya els aspirants a mossos d'esquadra aprenen a mantenir la posició drets i la manera de caminar.

c) Correlació cos-gest. Es tracta d'imposar la millor relació entre el gest i l'actitud corporal global del cos.

Per exemple, a les cadenes de muntatge, els professionals de seguretat i higiene estudien quina és la manera més eficaç de fer els gestos i mantenir la postura corporal correcta i es fan cursos per tal d'instruir les persones que ocuparan el lloc de treball.

d) Articulació cos-objecte. La disciplina estableix les relacions que s'han de produir entre el cos i l'objecte.

Per exemple, les **maniobres** dels militars quan aprenen a utilitzar les armes. Es construeix el binomi cos-arma.

e) **L'ús exhaustiu.** El principi fonamental de la utilització exhaustiva del temps té l'objectiu d'evitar l'ociositat, que es relaciona amb la possibilitat de dur a terme comportaments desviats.

Per exemple, la seqüència d'activitats a l'escola per evitar l'aparició de comportaments desviats o molestos per a la institució.

2.3. Els instruments de la disciplina

Hem vist que el poder disciplinari té la funció de **transformar les conductes**. La disciplina fabrica persones, en definitiva; les construeix com a objectes. Aquesta funció pot semblar molt complicada, però ara veureu que l'èxit del poder disciplinari depèn de l'ús d'instruments molt simples: la inspecció jeràrquica, la sanció normalitzadora i l'examen.

2.3.1. La vigilància jeràrquica

La disciplina coacciona fent ús de la mirada. El fet que les persones sàpiguen que les poden veure genera efectes sobre la seva manera de comportar-se. Es construeixen **observatoris** de la diversitat humana. Les escoles, les presons i els hospitals, entre altres institucions, passen a ser laboratoris en els quals podem observar les persones i experimentar-hi.

Una història gràfica

Font: Imatge extreta de: Barker, M.; Scheele, J. (2016). *Queer*. Tenerife: Melusina.

La importància que es dona a la vigilància jeràrquica ha provocat un canvi en l'arquitectura, que ja no és pensada per a ser admirada —com passava amb la fastuositat dels palaus i les catedrals— o per a vigilar l'espai exterior —com era el cas de les fortaleses—, sinó per a permetre el control de l'espai interior.

L'arquitectura es converteix en un instrument per a assegurar la vigilància en les institucions. Es tracta d'una arquitectura dissenyada per a transformar/fabricar individus.

Per exemple, els hospitals es dissenyen tenint en compte que cal observar els malalts, ajustar els tractaments i evitar els contagis. Així, hi ha sales aïllades per a les malalties contagioses, i a urgències, en un box, el metge fa el triatge en funció de la simptomatologia del pacient i el deriva al servei adequat. Així, els espais estan al servei de les funcions de les institucions.

La vigilància jeràrquica no únicament és exercida mitjançant l'espai físic i l'autoritat, sinó que entre els individus que són vigilats se'n formen d'altres que, en absència de l'autoritat, vigilen els companys.

Per exemple, quan el professor ha de sortir un moment de classe i escull un alumne perquè vagi a la pissarra i anoti els companys que parlen.

D'aquesta manera, els edificis es converteixen en aparells de vigilància i funcionen com un microscopi de les conductes. El model paradigmàtic de la vigilància jeràrquica el trobem en el **panòptic de Bentham**. En aquesta figura arquitectònica, a la perifèria hi trobem una forma d'anell dividida en cel·les i al centre una torre en la qual se situa qui vigila. Aquesta arquitectura permet que les persones internades siguin vistes, però que elles no puguin veure-hi: no hi ha bidireccionalitat. Qui té el poder de vigilar obté saber a partir de l'observació de les persones internades (el metge dels pacients, el professorat de l'alumnat, els tècnics dels reclusos).

A més, aquesta disposició espacial dificulta les evasions, els complots i projectar nous delictes. L'efecte principal del panòptic és induir en el detingut un estat conscient i permanent de visibilitat que garanteix el funcionament automàtic del poder. Es busca que les persones se sàpiguen vigilades encara que no necessàriament sigui veritat. D'aquesta manera, es converteix la persona en el seu propi vigilant. En aquesta figura, el poder no recau sobre una persona, sinó que es troba en la distribució de l'espai, la llum o les relacions que es generen entre els individus. Poc importa qui exerceix el poder.

En l'actualitat, el panòptic també pren altres formes, com per exemple la introducció de càmeres que graven al carrer, als comerços per evitar els robatoris o a les aules i altres espais de les presons. En el vídeo següent podeu veure com s'aplica el panòptic a les presons catalanes: <<https://www.ccma.cat/tv3/alcanta/a-la-presos/celles-de-castig-i-droga/video/1544799/>>.

Foucault ens diu que el panòptic és una nova anatomia política perquè el seu objecte i la seva finalitat són les relacions de disciplina, és a dir, la fabricació d'individus.

La disciplina s'estén més enllà dels individus que són a la institució; per exemple, quan els professors es reuneixen amb la família de l'estudiant per tractar de veure per què el seu rendiment és baix o presenta un mal comportament. En aquesta interacció s'extreu informació de la família, sobre les seves relacions,

els seus hàbits i sobre tot allò que sigui rellevant per tal de valorar si pot ser la causa de les mancances que presenta el jove. En cas d'identificar problemes familiars com a possible causa, el sistema intervindrà en la mesura del possible sobre la família, per exemple marcant pautes sobre com educar el seu fill, com resoldre els conflictes familiars, com desenvolupar hàbits prosocials, etc.

Una història gràfica

Font: Imatge extreta de: Barker, M.; Scheele, J. (2016). *Queer*. Tenerife: Melusina.

2.3.2. La sanció normalitzadora

En tots els sistemes disciplinaris funciona un mecanisme penal, al qual Foucault anomena **micropenalitat**. La micropenalitat serveix per a qualificar i reprimir certes conductes. Foucault posa l'exemple de com a les escoles, tallers o presons, la micropenalitat regula l'ús del temps (retards, absències, interrupcions), l'activitat (manca d'atenció, descuits, etc), la paraula (xerrades, insolència), el cos (gestos impertinents, brutícia) i la sexualitat (indecència, manca de pudor).

La micropenalitat utilitza com a càstig un seguit de procediments subtils que van del càstig lleu a petites privacions i humiliacions.

Per exemple, a l'escola, quan s'aprenien les taules de multiplicar, el professorat posava en fila l'estudiantat i preguntava les taules. Si encertaven la resposta mantenien el lloc, però si s'equivocaven passaven al final de la fila. Fer visibles i evidents les mancances de l'alumnat era una forma d'humiliació pròpia de la micropenalitat.

La disciplina incorpora una determinada manera de castigar les desviacions, és a dir, tot allò que no s'ajusta a les normes de la institució que l'aplica. Així, com que el càstig disciplinari pretén corregir les desviacions, ha de ser **correc-**

tiu. És a dir, no val qualsevol càstig: el càstig disciplinari té preferència per les activitats com, per exemple, a l'escola, copiar cent vegades la taula de multiplicar o un text, quedar-se a estudiar un cop han acabat les classes, etc.

D'altra banda, el càstig disciplinari es caracteritza per ser un sistema doble: gratificació-sanció. Així, es qualifiquen les conductes segons els valors oposats bo-dolent.

En trobem un exemple quan a les escoles es distribueix els estudiants en funció del seu nivell —excel·lents, notables, bons, regulars, deficients. Cada classe rep un tractament en funció de la seva qualificació: es gratifica els millors i es castiga els pitjors.

Fixeu-vos que aquesta micropenalitat es troba a totes les institucions i és present en tots els moments. La penalitat compara, diferencia, jerarquitzada, homogeneïtzada i exclou. Tot plegat ho podem resumir dient que la penalitat **normalitzada**. El que és normal s'estableix com a principi de coerció a l'ensenyament amb la instauració d'una educació estandarditzada.

2.3.3. L'examen

L'examen combina les tècniques de la vigilància jerarquitzada i la sanció normalitzadora que acabem de veure. És una mirada normalitzadora que permet qualificar, classificar i castigar. Per aquesta raó, l'examen ha estat ritualitzat.

Recordeu que dèiem que qui tenia poder produïa saber. En aquest procés, l'examen és fonamental. Al segle XVIII, l'hospital, que havia estat considerat un espai per a la curació, es transforma en un espai per a la formació i confrontació de coneixement. Foucault ens diu que en aquesta transformació hi ha una inversió de les relacions de poder i la producció de saber. A l'hospital, es produeix coneixement sobre les malalties i la seva curació a partir d'observar i experimentar amb les persones malaltes, al mateix temps que també és un espai per l'aprenentatge. Fixeu-vos que uns segles després mantenim aquest model. Als hospitals s'aglutinen les persones malaltes que necessiten una cura, els grups de recerca més potents de la medicina que creen coneixement sobre malalties i tractaments i els futurs professionals de la medicina que fan el que s'anomena **residència** al costat dels metges que també desenvolupen el rol de docents. El metge-docent transmet el seu saber i alhora, mitjançant l'examen, extreu coneixement sobre l'aprenentatge i l'evolució dels seus deixebles.

L'escola passa a ser un espai per a l'elaboració de la pedagogia. L'examen permet al mestre transmetre el seu saber i alhora conèixer l'evolució de l'estudiantat. Fixeu-vos com l'examen és, en si mateix, un instrument de producció de saber:

1) **L'examen objectiva** els sotmesos a la prova que han de mostrar la seva evolució.

2) **L'examen permet situar l'individu en un camp documental.** Per exemple, en una assignatura guardem les notes de totes les evidències d'aprenentatge de l'estudiantat. Les dades de cada un de vosaltres repercuteixen en les del conjunt de la classe (estadístiques) i també permeten comparar els resultats de cadascú amb els de la resta (comparació amb la mitjana). Per tant, l'examen fa de la persona un objecte descriptible i analitzable i, alhora, mitjançant un sistema comparatiu, permet descriure el que és **normal** i identificar el que no ho és.

3) **L'examen fa de cada persona un cas,** en comparar-la amb la norma per tal d'establir si és normal o, al contrari, si és desviada i cal aplicar-li alguna mesura de correcció.

Ara que hem analitzat en profunditat la transformació del sistema jurídic, estem en situació de respondre a la pregunta que formulàvem al principi d'aquest mòdul. Aquesta reforma s'ha desenvolupat per una qüestió d'humanitat? La resposta de Michel Foucault és clara: no es deu al fet que ens haguem tornat més humans i menys cruels, sinó que obeeix a un canvi d'objectiu; ja no es busca castigar, sinó **transformar**, tornar **normal** qui es desvia de la norma. Per tant, el que descriu Foucault no és una suavització de les penes, sinó una nova tecnologia de poder. Hem vist també com aquesta tecnologia mostra preferència per les institucions tancades. Foucault ens ha aportat un estudi sobre les institucions posant la mirada en les relacions de poder que s'hi desenvolupen. Però, com viuen les persones institucionalitzades aquestes relacions de poder? Quins efectes té sobre elles? Goffman, en el seu estudi sobre les institucions totals, ens ofereix el punt de vista de la persona internada i dels professionals que hi treballen.

3. L'individu en una institució total

Goffman defineix les institucions totals com un lloc de residència i treball i, a vegades, també d'oci, on un grup de persones conviu aïllades durant un període de temps sota una mateixa rutina que és administrada formalment per la institució. Són institucions totals les presons, els hospitals, els manicomis, les residències per a la tercera edat, els quarters, els convents o fins i tot les cases senyorial. Goffman distingeix cinc tipus d'institucions totals:

- 1) Les institucions creades per a la cura de persones incapaces i/o inofensives, com per exemple els hospitals i els orfenats.
- 2) Les institucions creades per a tenir cura de persones que no es poden cuidar elles mateixes i que, a més, representen un perill involuntari per als altres. Serien els hospitals psiquiàtrics, els mòduls de malalts infecciosos, etc.
- 3) Les institucions creades per a protegir la societat de qui constitueix, intencionadament, un perill contra ella. Per exemple, les presons, els centres de menors, etc.
- 4) Les institucions creades per a millorar el compliment d'una tasca concreta com, per exemple, els quarters, les escoles en règim d'internament, els camps de treball, les cases senyorial des del punt de vista del servei, etc.
- 5) Les institucions creades com a refugis, sovint lligades a la pràctica religiosa, com ara convents i monestirs, entre d'altres.

Un element clau de les institucions totals és que unes quantes persones — professionals de la institució— gestionen les necessitats d'un grup nombrós de gent —les persones internades. El primer col·lectiu té contacte amb l'exterior i manté les seves relacions socials; el segon perd el contacte amb l'exterior, i les seves relacions socials significatives i la seva quotidianitat es desenvolupen entre les quatre parets de la institució. En aquestes circumstàncies, en què hi ha dos grups ben diferenciats, és fàcil que cada grup es representi l'altre a partir d'estereotips. Per exemple, a la presó, els funcionaris, sovint, desconfien de les intencions dels interns i aquests els veuen despòtics i prepotents.

D'altra banda, els professionals obtenen i gestionen saber sobre les persones internes. Per exemple, a l'hospital tenen dades sobre la seva salut i la potestat de dosificar la informació que es dona a la persona malalta. És a dir, sovint, a les persones internades, se'ls nega informació sobre el seu propi destí.

Lectura recomanada

El llibre d'Erwing Goffman, publicat originalment el 1961, *Internados: ensayos sobre la situación social de los enfermos mentales*, és una obra que hauria de llegir obligatòriament qualsevol estudiant de criminologia.

Goffman introdueix el concepte **desculturació** per fer referència al procés pel qual aquestes institucions incapaciten les persones, almenys temporalment, per dur a terme tasques i funcions que feien en el món exterior. Les institucions totals generen una tensió entre la vida a l'exterior i la vida a la institució per tal de manipular les persones mitjançant el desig de sortir en llibertat. Heu estat alguna vegada hospitalitzats? O heu tingut alguna persona propera hospitalitzada? El desig de tornar a casa motiva les persones a seguir les normes que la institució imposa pensant que d'aquesta manera sortiran abans; per exemple, seguir la dieta i el tractament que proposa l'equip mèdic encara que no ens agradi.

Tanmateix, a la presó, el **sistema progressiu** participa de la creació del desig de llibertat i l'aprofita per involucrar l'intern en el seu propi procés de transformació. El sistema progressiu estableix diferents fases en el règim de vida en el si de la institució: la fase inicial és la que té menys graus de llibertat i, per tant, la vida de les persones internes està més normativitzada. Les fases següents van augmentant progressivament els graus de llibertat. Quan la persona s'incorpora a la institució pacta amb el centre quines conductes ha de millorar i quins reforçadors rebrà en funció del seu comportament. Amb aquesta acció es busca el compromís en el procés de canvi. Si la persona presenta una bona conducta passarà a una fase del sistema progressiu en la qual tingui més graus de llibertat (trucades a l'exterior, visites programades, permisos, etc.). Fixeu-vos com sobre la base d'aquest desig de llibertat es manipula les persones perquè actuïn i es comportin de determinades maneres. Una de les crítiques que es fa a aquest sistema és que els comportaments reforçats positivament no sempre tenen a veure amb la delinqüència i la seva possibilitat de reincidència, sinó més aviat amb el manteniment de la pau i la tranquil·litat a la institució, és a dir, respon abans a les necessitats de la institució que a les de les persones internades.

Goffman explica aquest procés de desculturació mitjançant el que descriu com a **mortificacions**. L'autor ens diu que a les institucions totals sempre hi ha un grau de mortificació —degradacions i humiliacions— que pot variar en funció del tipus d'institució de què parlem. Aquestes degradacions poden no ser intencionades, com per exemple quan ens hem de despullar a l'hospital i posar-nos una bata oberta per darrere, per tal de fer-nos proves i no contaminar l'espai asèptic amb els virus i microbis que podem portar a la roba. Vegem algunes de les mortificacions que identifica Goffman al seu estudi:

1) Barrera entre l'intern i l'exterior. A l'exterior, la nostra identitat es construeix a partir de desenvolupar determinats rols; a la institució total es trenca la possibilitat d'acomplir altres rols que no siguin els de persona interna i sotmesa. El pitjor dels escenaris és no poder rebre visites de familiars i amics.

Per exemple, a les comunitats terapèutiques, hospitals i presons quedant privats d'acomplir el seu rol de pares, fills o germans, entre d'altres.

Lectura recomanada

Aquesta lectura mostra com el sistema progressiu utilitzat als centres penitenciaris construeix i manipula el desig de llibertat de les persones internes per tal que es comportin tal com marca la Institució: **Jeanneret, F; Elejabarrieta, F.** (2006). «La producción gestión del deseo de libertad: la puerta al dispositivo penitenciario». *Castalia. Revista de Psicología de la Academia* (núm. 10, pàg. 93-106).

2) **La mort civil.** Amb aquest concepte, Goffman es refereix a la pèrdua de drets.

Per exemple, es perd el dret a incidir en la vida comunitària: qui està a la presó no pot votar.

3) **El procediment d'admissió:** Sovint inclou obtenir dades de les persones de manera força desagradable, com per exemple proves mèdiques invasives a l'hospital o un escorcoll físic en profunditat a la presó. Per a Goffman, aquest procediment suposa un ritual de classificació i modelatge que prepara la persona per a la transformació a la qual serà sotmesa. A vegades, l'internament implica la pèrdua del teu nom, un codi escrit en una polsera a l'hospital, un número de registre, etc.

4) **Pèrdua de les pertinences.** Les nostres pertinences tenen una relació amb el nostre jo, és a dir, amb la nostra identitat. La nostra roba, els nostres anells, les nostres polseres, les nostres arracades i altres objectes tenen un significat per a nosaltres i formen part del nostre **equip de presentació** davant els altres. A les institucions totals sovint se separa la persona de les seves pertinences, que queden emmagatzemades a l'armari de l'habitació de l'hospital o bé sota la guarda de la institució.

5) **Mutilacions del cos.** Aquestes no es donen a totes les institucions, però sí que les trobem, per exemple, en hospitals on es procedeix a la cirurgia, la teràpia de xoc, etc. Qualsevol d'aquestes situacions té com a efecte que les persones no se sentin segures.

6) **Imposició de rutines.** Entesa com un mitjà per a retirar l'agència a la persona. No té cap capacitat de decidir què fer en cada moment, sinó que ha d'acatar les normes que imposa la institució.

Per exemple: hores d'esmorzar, dinar i sopar a l'hospital; horari d'activitats, control de les visites i de les relacions sexuals a la presó, etc.

7) **Violació de la intimitat.** Es recullen dades sobre els antecedents mèdics i/o delictius i altres dades personals en el moment de l'ingrés a la institució i, després, a mesura que avança el tractament, es pot demanar que aquesta informació íntima sigui compartida amb la resta d'interns.

Per exemple, grups de suport o grups terapèutics (trastorns de l'alimentació, addiccions, etc.) en els quals es considera part de la teràpia o senyal de millora poder parlar amb els altres de la pròpia intimitat.

Un altre atemptat contra la intimitat es dona a les presons, comunitats terapèutiques i centres de menors i consisteix en el control de la correspondència dels interns. Així, està prohibit tenir mòbil o Internet per tal d'evitar les comunicacions amb l'exterior i la correspondència que arriba és oberta i llegida prèviament pel personal de la institució.

8) Medicació. Especialment present en hospitals, psiquiàtrics, comunitats terapèutiques i presons, entre d'altres. Diversos estudis emfatitzen la sobremedicació a les institucions.

Per exemple, sabem que a la presó les dones estan més medicades que els homes i això té a veure amb el fet que són considerades més emocionals, ansioses i depressives que els homes. Es critica que a les presons i als hospitals psiquiàtrics es **medica en excés** per tal d'evitar conflictes i alteracions de l'ordre i de la rutina.

9) Efecte *looping*. Amb aquest concepte, Goffman fa referència a la ruptura que es dona en la relació habitual entre la persona i els seus actes en la vida quotidiana. Goffman diu que la persona pren consciència que perd capacitat de defensar-se dels ultratges. En la vida civil, quan algú se sent malament pot defensar-se oposant resistència o fent constar el seu malestar, mentre que en la institució total, tot i que podem identificar resistències, aquestes poden ser reprimides mitjançant la sanció.

Per exemple, si els interns a la presó es neguen a col·laborar en les activitats programades per mostrar el seu desacord amb la institució, aquesta els sancionarà.

Les institucions totals gestionen les mortificacions alhora que incorporen una instrucció formal i informal sobre el sistema de privilegis. Les mortificacions tenen com a objecte arrabassar el **jo** a les persones internades, mentre que el sistema de privilegis facilita la reorganització personal. Aquest sistema té tres pilars bàsics: primer, donar a conèixer **les normes de la casa** que regulen la convivència i donen idea de com s'han de comportar a la institució; segon, l'explicitació de les **recompenses i privilegis** que pot obtenir la persona si obeeix, i tercer, l'**explicitació dels càstigs** que s'aplicaran en cas que la persona no segueixi les normes. Us són familiars aquests tres punts? Som davant la micropenalitat de la qual parlava Michel Foucault.

Goffman estableix quatre possibilitats per a les persones internades en aquest context particular:

1) **La regressió situacional**, que fa referència al fet que la persona retira l'atenció a tot allò que no tingui a veure amb el seu propi cos. Per exemple, la negació a participar en les relacions amb els altres. A l'hospital psiquiàtric es parla de *regressió* per referir-se a l'empitjorament del pacient. A la presó es parla de la *psicosi carcerària* per referir-se a la vida vegetativa o a la desindividuació de les persones internades.

2) **La línia intransigent**, quan la persona desafia la institució i es nega a cooperar amb el personal. Aquesta possibilitat no està exempta de conseqüències, que prenen la forma de càstig per a la persona que ha fet el desafiament. Per exemple, cel·la de càstig a la presó, electroxoc o sobremedicació a l'hospital psiquiàtric.

3) **La colonització**, quan les persones internades construeixen una vida tranquil·la i plaent dins de la institució i miren d'obtenir el màxim de satisfaccions dins del sistema. Per exemple, a la presó, algunes persones que han

estat tancades pràcticament tota la vida i que no tenen família ni referents a fora, tenen les seves relacions més significatives dins la institució. En aquests casos, és habitual que tornin a delinquir de seguida que surten en llibertat per tal que els tornin a ingressar a la presó, que és el que consideren la seva llar.

4) **La conversió** fa referència al fet que les persones internades acaben assumint com a pròpia la visió que el personal de la institució té d'elles mateixes i s'esforcen per a desenvolupar el rol de bons interns. Aquest cas és diferent de l'anterior, ja que aquesta conversió és el resultat de l'assumpció de la disciplina fins al punt d'assumir com a pròpia la visió de la institució. Per exemple, en el cas de les comunitats terapèutiques, quan un/una (ex)drogoaddicte fa de tutor dels nouvinguts fent el doble paper de vigilar i servir de model.

Aquestes quatre alternatives posen en relleu la tensió entre la institució i les persones internades i, en conseqüència, la tensió entre el personal i qui està intern. Els treballadors d'aquesta mena d'institucions es mouen entre dues tensions contradictòries: una exigència social de sentir compassió per les persones internades i alhora una inexorable necessitat de complir els objectius de la burocràcia institucional, que és important per a aconseguir coses tan complicades com mantenir la netedat dels locals, la higiene de les persones internades o donar-los menjar.

A les institucions totals, els treballadors i les persones que estan internades tenen versions diferents sobre qui són, per què són a la institució, etc. D'una banda, les persones internades elaboren narracions mantenint la seva humanitat —no són un número o l'etiqueta que suposa un diagnòstic i ofereixen raons acceptables del perquè són allà. D'altra banda, la institució busca protegir la lògica que sustenta la seva existència i els seus objectius com a institució; per exemple, curar les persones malaltes, ajudar-les a superar una addicció, etc. La institució ha de garantir que la seva versió serà assimilada per qui està en situació d'internament per tal de legitimar que el que fa és el millor per a la persona internada. Seguint aquesta lògica, qualsevol forma de resistència és entesa com una demostració de la necessitat de la persona d'estar dins la institució.

En el marc de les institucions totals, què vol dir «ser»? I, si com diu Avtar Brah en una entrevista recent, la identitat sempre és un procés i no un producte final, com és possible definir-se com una persona autònoma que té agència? En definitiva, com es contesta a la pregunta: qui soc jo? Una única possibilitat: resistir la lògica de la institució, però aquesta resistència no és lliure perquè només es podrà performar en els termes que la mateixa institució ha previst i definit. El «jo» només tindrà sentit emergint **contra** la institució.

Com hem vist, Goffman ens ha ofert una mirada de les institucions totals focalitzant l'atenció sobre les persones internades i els professionals que hi treballen. Va dir que caldria un estudi més profund sobre els rols dels professionals i dels interns. A continuació us proposem conèixer l'experiment de la presó

de Stanford de Philip Zimbardo, que es va centrar en aquest aspecte. Va ser un experiment força controvertit perquè va haver de ser aturat abans d'hora per les conseqüències que va tenir sobre els participants. Avui en dia seria impossible —per qüestions ètiques— dur a terme un experiment com aquest.

4. La presó de Stanford

Aquest experiment explora la influència dels rols, assignats arbitràriament, en el comportament de les persones. L'experiment mostra la força que tenen les situacions a l'hora d'entendre què fem i què som les persones. L'experiment qüestiona que l'explicació dels comportaments es trobi en la personalitat de cadascú. De fet, posa en relleu com les diferents situacions fan emergir identitats distintes i que no podem parlar de bondat o maldat com a característiques individuals.

A l'experiment veurem com l'equip de Zimbardo demanava als voluntaris a qui van assignar el rol de vigilants de la presó que tinguessin comportaments que impliquessin humiliar i agredir els companys que desenvolupaven el rol de presoners. Aquest experiment, que havia estat planificat per a desenvolupar-lo durant dues setmanes, es va haver d'aturar al sisè dia. Voleu saber per què? Ara veureu com l'experiment se'ls en va anar de les mans, incloent-hi Zimbardo mateix, que va acabar assumint el rol de director de la presó per sobre del rol de director de l'experiment.

El 1971, el psicòleg social de la Universitat de Stanford, Philip Zimbardo, i els seus col·laboradors van desenvolupar un estudi amb els objectius següents:

- 1) Observar el desenvolupament de normes que regulen els comportaments en situacions noves.
- 2) Conèixer la percepció diferencial d'una mateixa realitat, l'experiència penitenciària, per part de persones que han estat assignades aleatòriament a desenvolupar rols diferents.

Per a portar a terme l'experiment, Zimbardo i el seu equip van simular una presó a la universitat mateixa. El període de temps establert per a l'experiment oscil·lava entre els cinc dies i les dues setmanes per a qualsevol voluntari, segons diversos factors com ara la **condemna** del presoner o l'eficàcia de l'actuació dels guàrdies. Els vint-i-un voluntaris, que eren estudiants de la universitat, rebien quinze dòlars al dia per fer diverses activitats i treballs relacionats amb el funcionament de la presó. Cada voluntari signava un acord contractual amb l'investigador principal (el doctor Zimbardo) segons el qual acceptava participar en l'estudi fins a la seva conclusió. Evidentment, era imprescindible que cap presoner no pogués sortir una vegada empresonat, llevat d'alguns procediments establerts (malaltia, etc.). A més, els guàrdies havien d'informar durant els seus torns de treball de vuit hores, d'una manera ràpida i regular, ja que la vigilància es duia a terme les vint-i-quatre hores del dia en tres torns de treball. En cas d'incompliment del contracte per part dels guàrdies es procediria a retirar la part de salari pactat. Tots els voluntaris van ser

entrevistats i avaluats per tal d'assegurar que estaven en bones condicions de salut física i mental. És a dir, que tots ells eren **normals** i que no presentaven cap **desviació o patologia** que pogués explicar la causa del seu comportament. Font: <<http://pdf.prisonexp.org/geninfo.pdf>>.

Passats sis dies de l'inici de l'experiment, els voluntaris que desenvolupaven el rol de guàrdies duïen a terme actes brutals i humiliants contra els voluntaris que feien de presoners, els quals, per la seva part, mostraven estats d'apatia i depressió. Els experimentadors van perdre la capacitat de controlar l'experiment, ja que estaven immersos en el seu rol de responsables de la presó. L'alerta la va donar la mare d'un dels voluntaris, que es va presentar a la universitat acompanyada d'un advocat per demanar que deixessin sortir el seu fill per abandonar l'experiment. Zimbardo relata l'experiència de la manera següent:

«Al cabo de seis días tuvimos que clausurar nuestra prisión ficticia porque lo que vimos era asustante. La mayoría de los sujetos (e incluso nosotros mismos) ya no distinguía con claridad dónde terminaba la realidad y dónde empezaban los papeles. Casi todos se habían vuelto realmente presos o guardias, sin poder separar con claridad entre la representación del rol y su propia persona. En la práctica, todos los aspectos de su actuar, pensar o sentir cambiaron dramáticamente.»

Zimbardo, P. G. (1976). «Patology of imprisonment». A: Krebs, D. (ed.). *Readings in Social Psychology: Contemporary Perspectives* (pàg. 268). Nova York: Harper i Row (citat a Martín-Baró, 1989, pàg. 145).

Una vegada signat el consentiment per a participar en l'estudi i acceptar les normes que el regulaven, els voluntaris van ser detinguts a casa seva tal com són detinguts els delinqüents a la vida real per la policia de Palo Alto. Un cop a la presó es va procedir a despullar, desinfectar i registrar els presoners, se'ls va donar l'uniforme, una tovallola i sabó i se'ls va tancar en una cel·la amb dos reclusos més.

Per tal de potenciar l'anonimat i afavorir la despersonalització de la qual parlava Goffman, se'ls humiliava: l'uniforme era una bata oberta i no podien dur roba interior, els van posar una gorra que simulava la calvície dels qui eren rapats a les presons per higiene, els van posar una cadena als peus (tot i que no estava lligada enlloc), no se'ls va deixar tenir efectes personals i se'ls va dir que no es podien dirigir als altres fent servir els noms reals, sinó que ho havien de fer usant un número d'identificació.

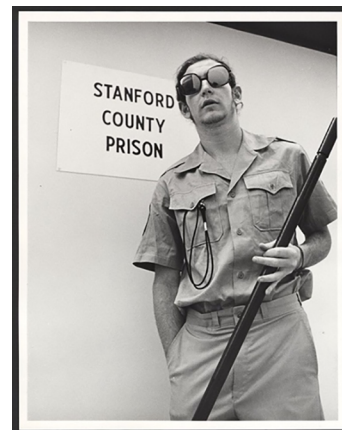
Joc de rols

De fet, el *role-playing* o joc de rols ja era una pràctica habitual en l'estudi de la dinàmica de grups i també en la seva aplicació en diversos contextos. Després dels problemes ètics que va comportar l'experiment de Milgram es va suggerir que en els experiments no s'enganyés més els subjectes i que es fessin servir les possibilitats del joc de rols.

Els guàrdies també van passar pel ritual de despersonalització. En el seu cas, els van lliurar un uniforme i ulleres de sol que impediien el contacte visual amb els altres. Els guàrdies tenien plena llibertat i, finalitzat el seu torn, podien anar a casa i desconnectar de l'experiment. L'equip de Zimbardo els va informar que esperaven que mantinguessin l'ordre a la presó i que solucionessin els problemes que poguessin sorgir.

Els guàrdies van llegir dues vegades, per als reclusos, les normes que havien creat per tal de regular la vida a la presó, i també els drets i deures dels convictees. Abans de la segona lectura, un guàrdia va dir:

«Els presos formen part d'una comunitat correccional. Per tal de mantenir la comunitat en funcionament, els reclusos han de complir les regles següents:

1. Els visitants han de romandre en silenci durant els períodes de descans, després de l'apagada del llum, durant els àpats i sempre que es trobin fora dels patis de la presó.
2. Els interns han de menjar en horari de menjar i només en horari de menjar.
3. Els reclusos han de participar en totes les activitats de la presó.
4. Els usuaris han de mantenir obligatòriament la cel·la neta en tot moment. Els llits s'han de fer i els efectes personals han d'estar ben ordenats; la neteja de terra ha de ser impecable.
5. Els usuaris no han d'alterar, desfigurar o danyar les parets, el sostre, les finestres, les portes ni qualsevol altra propietat de la presó.
6. Els usuaris no poden manipular la il·luminació de la cel·la.
7. Els reclusos només es poden dirigir entre ells pel número d'identificació que els ha estat assignat.
8. Els presoners sempre han de dirigir-se als guàrdies com a «senyor oficial del correccional», i al director com a «senyor director del correccional».
9. Els responsables no s'han de referir mai a la seva condició com a «experiment» o «simulació».
10. Es concediran als presoners cinc minuts per anar al lavabo. No es permetrà que cap presoner torni al lavabo abans d'una hora.
11. Fumar és un privilegi. Es permet fumar després dels àpats o a discreció dels guàrdies. Els reclusos no han de fumar mai a les cel·les. L'abús del privilegi de fumar provocarà la revocació permanent d'aquest privilegi.
12. El correu és un privilegi. Tots els correus que circulin dins i fora de la presó seran inspeccionats i censurats.
13. Rebre visites és un privilegi. Els reclusos als quals se'ls permet un visitant han de trobar-se a la porta del pati. La visita serà supervisada per un guàrdia. El guàrdia pot rescindir la visita a la seva discreció.
14. Tots els presoners d'una cel·la se situaran en formació sempre que arribin els guàrdies, el superintendent de presons o qualsevol altre visitant. Els reclusos esperaran una ordre per asseure's i reprendre les activitats.
15. Els reclusos han d'obeir en tot moment les ordres emeses pels guàrdies. L'ordre d'un guàrdia substitueix qualsevol norma escrita. Les ordres emeses pel superintendent de presons són supremes.
16. Els responsables han d'informar els guàrdies de totes les infraccions de les normes.
17. La manca de compliment de qualsevol de les regles anteriors pot comportar un càstig».

Font: <<http://pdf.prisonexp.org/rules.pdf>>.

El segon dia de l'experiment hi va haver un motí: els presoners, jugant al seu rol, es van treure les gorres i els números que els identificaven i van bloquejar les cel·les. Davant d'aquesta acció, els guàrdies van actuar amb contundència i van demanar reforços als altres torns. L'actuació va consistir a entrar a les cel·les amb un extintor, despullar els interns i intimidar-los. Van decidir tancar els líders del motí en una cel·la de càstig. De manera autònoma, sense intervenció de l'equip de Zimbardo, els guàrdies van crear dues categories de presoners posant els bons en una cel·la amb privilegis, cosa que contrastava amb el tracte als dolents, als quals havien castigat i havien perdut els privilegis. Després, arbitràriament, els barrejaven, de manera que els presoners ja no sabien en quins companys podien confiar i quins podien ser confidents dels guàrdies.

A partir d'aleshores, els guàrdies aplicaven càstigs de manera arbitrària als presoners, que cada cop assumien més el seu rol i es comportaven com a tals fins i tot quan els guàrdies i l'equip de Zimbardo no hi eren. En aquest punt, es va observar que els presoners havien perdut la seva vida personal. Recordeu que Goffman deia que aquest era un dels principals efectes de viure internat en una institució? En aquest període, els presoners parlaven de les possibles opcions de fuga, es queixaven del menjar i de les normes de la presó en un intent de millorar la seva qualitat de vida dins la institució. Però fixeu-vos que l'experiment era voluntari i que podien abandonar-lo quan volguessin; en canvi, sembla que no van preveure aquesta opció fins que la mare de la qual us parlàvem es va presentar a la universitat.

Aquest experiment va rebre moltes crítiques, i fortes, per la seva manca d'ètica. Tot i que els voluntaris van signar el consentiment informat i eren lliures d'abandonar l'experiment, es considera que va vulnerar la seva seguretat i que va causar danys a les persones. Llegim el fragment següent d'un dels guàrdies reflexionant sobre les seves accions:

«Cinquè dia: Assetjo en 'Sarge' [un presoner], que s'obstina tossudament a obeir totes les ordres excessivament. L'he escollit per a maltractar-lo perquè s'ho ha guanyat a pols i perquè em cau malament, i prou. El problema comença amb el sopar. El nou presoner (416) es nega a menjar-se la salsitxa. El llencem al 'forat' [cel·la de càstig] i li ordenem que agafi les salsitxes amb les mans i les mantingui ben altes. Tenim una crisi d'autoritat. Aquesta conducta rebel pot minar el control total que tenim sobre els altres. [...] En passar per davant de la porta del 'forat' hi dono cops de porra... Sento una gran irritació cap a aquest presoner que crea molèsties i problemes amb els altres. Decideixo de fer-lo menjar a la força, però no s'ho empassava i el menjar li lliscava per la cara. No em crec que sigui jo qui està fent això. M'odio per obligar-lo a menjar, però l'odio més a ell per negar-se a menjar».

Pregunta guia

Hem relacionat aquest experiment amb l'obediència, però, per què? Qui creieu que són els subjectes obedients, els guardes o els presoners? A qui o a què obeeixen cadascun?

Com pot ser que persones **normals**, que performen un rol a l'atzar, acabin comportant-se d'aquesta manera? Aquest fet ens sorprèn només si partim de la idea que quelcom innat ens configura com a persones úniques amb un caràcter i una personalitat definits que motiven els nostres comportaments. Zim-

Enllaços recomanats

Per entendre bé l'experiment de la presó de Stanford és imprescindible que visiteu la pàgina web que en conté detalls, fotos i vídeos. La versió completa la trobareu a: <<http://www.prisonexp.org>>.

Podeu trobar la versió en català a la web d'aquesta assignatura en el campus de la UOC, a l'adreça <http://materials.cv.uoc.edu/continguts/UW08_10500_00576/index.html>.

bardo pretenia demostrar amb el seu experiment el procés de despersonalització, però, en canvi, va mostrar com, canviant les normes que regulen una situació determinada, canvien els comportaments de les persones implicades. Quina possibilitat tenien els subjectes de comportar-se de manera diferent una vegada implicats en l'experiment? I a la societat, quines possibilitats tenim de comportar-nos d'una manera diferent de la que s'espera del nostre rol?

Els rols que la societat ens assigna i que desenvolupem en les diferents situacions són el que som, configuren la nostra identitat.

4.1. Revisió crítica de l'experiment

L'any 2018, Haslam, Reicher i Van Bavel van tenir accés a un seguit de vídeos de l'experiment de la presó de Stanford que no s'havien fet públics abans. Aquests autors, després d'analitzar aquest nou material, proposen que l'explicació del comportament cruel portat a terme pels voluntaris en l'experiment es troba en el **lideratge dels experimentadors**.

L'estudi de la presó de Stanford assenyalava el poder dels rols socials en si mateixos per generar la crueltat que es va veure en l'experiment. Es va concloure que les bones persones generalment es tornen dolentes si ocupen una posició poderosa en un context negatiu. Haslam, Reicher i Van Bavel, després d'analitzar les interaccions entre els investigadors i els voluntaris que feien de guàrdies a la presó, es van mostrar en desacord amb aquesta interpretació dels resultats i van proposar que l'estil de lideratge dels experimentadors va ser decisiu. Aquesta conclusió es basa en l'anàlisi de la gravació de la reunió de Zimbardo amb els voluntaris per tal d'orientar-los sobre com havien de procedir durant l'experiment. La gravació mostra com els diu:

«Podeu crear en els presoners sentiments d'avorriment, de por fins a un cert punt; podeu crear una noció d'arbitrarietat, que la seva vida estigui totalment controlada per nosaltres, pel sistema, per vosaltres, per mi. No tindran privacitat. No tindran llibertat d'acció, no podran fer res, ni dir res que no es permeti. Eliminarem la seva individualitat de diverses maneres. En definitiva, crearem un sentiment d'impotència».

En aquest fragment, els autors hi troben dos factors fonamentals per a generar la crueltat. En primer lloc, la creació de dos grups ben diferenciats i oposats: els presoners i **nosaltres**. Amb aquest nosaltres, Zimbardo se situa ell mateix en la categoria dels guàrdies, amb la qual cosa crea una categoria social oposada a la dels presoners. En segon lloc, Zimbardo dona instruccions per tal de guiar la seva actuació: les instruccions diuen clarament que cal crear avorriment, por i retallada dels drets dels presoners.

Segons Haslam, Reicher i Van Bavel, aquesta reunió formativa de Zimbardo amb els voluntaris es pot considerar un acte de lideratge. Per a aquests autors, el lideratge efectiu és un procés de gestió de les identitats socials. Fixeu-vos en el fet que Zimbardo ha creat, amb la seva explicació als voluntaris, dues

categories socials oposades —presoners i guàrdies. A més, en incloure's com un més en la categoria dels guàrdies, s'ha presentat com a prototipus del grup, alhora que facilita la identificació dels voluntaris com a membres del grup.

Aquest punt és important perquè Haslam i Reicher (2006, 2012 i 2017) van argumentar que els líders que mantinguin la necessitat d'actuar causant mal a altres persones han de complir certs criteris com ara aconseguir que els altres s'identifiquin amb el grup —com ha fet Zimbardo a la reunió—, transmetre que és important fer aquestes accions per assolir un objectiu superior —en aquest cas, generar coneixement psicosocial— i, finalment, mostrar que aquestes accions són absolutament necessàries per assolir l'objectiu —s'han de crear les mateixes condicions que es donen a les presons reals.

Per a aquests autors, és evident que les instruccions explícites i implícites dels experimentadors van tenir un alt impacte en els guardes. En conseqüència, és molt difícil mantenir l'afirmació de Zimbardo i del seu equip quant al fet que els guardes van actuar cruelment per la mera influència del rol assignat a l'experiment. Tanmateix, això no obsta perquè persones normals i corrents tinguessin comportaments violents i agressius per una mera petició de l'experimentador, un fet que encaixa amb els resultats del conegut experiment de Milgram.

5. Les extitucions

Ara bé, si mirem al nostre voltant, trobarem noves pràctiques relacionades amb el control i el poder que no es donen a l'interior de les institucions. Més aviat podríem dir que les institucions es **desinstitucionalitzen** i s'obren més enllà dels límits d'elles mateixes. En definitiva, podríem dir que s'expandeixen i arriben a espais als quals abans no tenien accés. Pensem en alguns exemples: en l'àmbit de la criminologia, ens trobem, des de 1996, amb la possibilitat d'utilitzar el monitoratge dels delinqüents com a alternativa a tancar-los a la presó. Així, aquesta possibilitat queda recollida en l'ordenament espanyol mitjançant el Reglament penitenciari de 1996, que estableix «la posibilidad de aplicar esta tecnología en el marco del régimen abierto».

D'altra banda, en l'àmbit de la violència domèstica, la LO15/2003, del 25 de novembre, introdueix la possibilitat d'aplicar el monitoratge com a mitjà de control acompanyant l'ordre d'allunyament de l'art. 48CP. L'art. 64 de la LO1/2004, de protecció integral contra la violència de gènere (LOVG), obre la possibilitat de monitorar la mesura cautelar penal d'allunyament en casos de violència de gènere.

En l'àmbit de l'educació, la nostra universitat representa, tanmateix, el paradigma de l'extitució, una institució que obre les fronteres i entra a les nostres cases. Com exposen Tirado i Domènech (2001):

«La metodología que utiliza la Universidad Oberta de Catalunya requiere que todos los miembros de la comunidad académica —estudiantes y profesores— tengan acceso a un ordenador personal conectado al Campus Virtual de la UOC vía red telefónica. El Campus Virtual puede definirse como el conjunto de funciones que hacen posible la interacción entre los diferentes grupos que componen la Universidad (estudiantes, profesores y personal administrativo) sin la necesidad de que coincidan en el tiempo y el espacio. Estudiar en casa no significa que el estudiante de la UOC esté desconectado de lo que ocurre en la universidad. Los estudiantes de la UOC pueden tener conversaciones sobre cuestiones cotidianas tal y como las tienen los estudiantes de otras universidades; pueden consultar libros disponibles en la UOC o en otras universidades en Cataluña; pueden dirigirse a espacios con noticias y consultar periódicos; o pueden demandar ayuda a los profesores para solventar cualquier tipo de duda. Este estrecho y constante contacto garantiza la atención y la motivación continua que exige la educación a distancia. A través del correo electrónico pueden estar en contacto con sus tutores y consejeros, participar en discusiones con sus compañeros o desempeñar sus responsabilidades académicas».

En el camp de la sanitat, els CAP i els hospitals posen en marxa, mitjançant la xarxa, recursos per tal de poder contactar amb el metge des de casa i rebre atenció mèdica a distància; tanmateix, el monitoratge dels pacients permet detectar les emergències de les persones grans que viuen soles i actuar ràpidament.

Aquests són només exemples de com el món s'està transformant i de com les institucions, lluny de desaparèixer, estenen la seva acció i control més enllà de la institució física. En aquest nou model, les institucions s'han expandit i

són arreu. Michel Serres —filòsof francès amic i company de Michel Foucault a la universitat— les anomena extitucions. Les extitucions es caracteritzen per tenir forma de xarxa; no hi ha interioritat ni exterioritat, només relacions, connexions. En paraules de Serres:

«Una extitución es una superficie imposible de geometrizar, más bien es una amalgama de conexiones y asociaciones cambiantes. Su materia son las posiciones, los vecindarios, las proximidades, las distancias, adherencias o acumulaciones de relaciones» (Serres, 1994).

Les extitucions canvien la reclusió i la disciplina pel control obert i continuat, amb la qual cosa aconseguen que el moviment i el desplaçament deixin de ser un problema.

Les extitucions prenen sentit quan les institucions tancades deixen de ser necessàries per a la producció del saber. Les presons funcionen com un gran laboratori que ens permet conèixer, estudiar i experimentar amb les persones que s'allunyen de la norma, ens deia Foucault. Amb l'ús de les proves psicotècniques i altres instruments és possible generar i registrar coneixement sobre les desviacions, les malalties, etc. I, com diu Rose (1996), la codificació, la matematització i l'estandardització fan del test un minilaboratori per a la inscripció de la diferència.

Mentre que la vigilància a les institucions totals es basava en el panòptic, a l'extitució es basa en el control del moviment de l'usuari. El *password* permet conèixer la ubicació de l'usuari i traçar-ne la trajectòria. L'extitució transcendeix el temps, i la capacitat d'emmagatzemament i la gestió de la informació de les bases de dades conformen noves formes de control. Així, en les extitucions, la vigilància consisteix a **deixar fer** per tal de traçar les trajectòries; interessa que les persones usuàries participin i es moguin per accedir al control.

Si en les institucions Foucault remarcava que l'objectiu del poder era la transformació de les persones, tornar-les **normals**, en les extitucions l'objectiu és la **creació de sociabilitat**. En aquest escenari, la manca de relació és el mateix que ser fora de l'entorn de l'extitució.

Resum

En aquest mòdul hem vist dues maneres de poder que coexisteixen: el paradigma jurídic i el paradigma estratègic. De la mà de Michel Foucault hem analitzat aquests dos paradigmes i els hem situat sociohistòricament. És a dir, hem comprès, mitjançant l'estudi arqueològic de Foucault, com la transformació del sistema jurídic no és gratuïta, sinó que obeeix a un canvi en l'objectiu que es deu als canvis socials. Començàvem el mòdul tractant de respondre a la pregunta de Foucault: la suavització de les penes respon a un acte d'humanitat? La resposta ha estat clara: no ho és. El canvi no ha consistit a castigar menys, sinó a castigar millor. L'objectiu ja no és castigar, sinó curar i transformar. En definitiva, es tracta de tornar normals les persones. Però, què és ser normal? Qui marca els estàndards de normalitat? Establir el que és normal i el que no ho és necessita una operació prèvia que és marcar les normes que ens regularan; tot allò que segueix les normes es considerarà normal i allò que no les segueixi serà considerat una desviació de la norma. Les institucions tenen un paper important en el control de la normalitat, ja que (especialment les tancades) es converteixen en laboratoris sobre la diversitat humana i són espais idonis per a provar i experimentar diferents formes d'intervenir per tal de tornar normal qui es desvia de la norma.

Foucault descriu molt clarament com, mitjançant les disciplines, produïm subjectes **normals** i com les institucions fan ús d'instruments molt simples per assolir el seu objectiu: la vigilància jeràrquica, la sanció normalitzadora i l'examen. El dispositiu disciplinari es basa en el panòptic que té la capacitat d'induir a la persona la sensació de ser vigilada en tot moment, de manera que estimula l'autocontrol i la regulació.

Foucault ens ha descrit el funcionament de les institucions disciplinàries i Goffman, en la seva anàlisi sobre les institucions totals, ens ha ofert la visió de les persones internades i dels professionals que hi treballen, posant l'accent en els rols que assumeixen en el si de la institució i en els efectes que té la institució sobre elles. L'autor destaca el procés de despersonalització que viuen a les institucions com a efecte de les pràctiques que hi regulen les relacions i que l'autor anomena mortificacions. El rol dels professionals, relata Goffman, tampoc no és fàcil, ja que es troba en la constant contradicció d'aplicar les mortificacions quan el seu objectiu és tenir cura i buscar la transformació de les persones internes. D'aquesta manera, mentre les persones internes tracten de resistir-se o rebel·lar-se contra la institució que li resta agència i pren les decisions importants sobre la seva vida, els professionals posen en marxa un discurs en el qual justifiquen les seves accions per un **bé superior**, el seu com-

promís amb la cura dels pacients o la transformació dels qui presenten comportaments desviats. L'experiment de Stanford és un bon exemple del pes que tenen sobre les persones les institucions i els rols que s'hi desenvolupen.

Després de qüestionar-nos les pràctiques i els efectes de les institucions sobre les persones, hem vist que, lluny de desaparèixer, sembla que s'expandeixen i que arriben més enllà dels murs que les contenien fins ara. Amb les noves tecnologies, els instruments d'avaluació i diagnòstic de la condició humana, les institucions entren a les nostres cases, accedeixen a espais que abans els eren vedats. Michel Serres considera que les institucions s'expandeixen i es converteixen en extitucions. En aquest paradigma, l'objectiu no és la transformació de les persones, sinó potenciar la sociabilitat. Les extitucions no tenen límits; el control no ve de la vigilància del panòptic, sinó del seguiment del moviment, la participació, les relacions i les connexions que es generen.

Bibliografía

Foucault, M. (1986). *Vigilar y castigar*. Madrid: Siglo XXI.

Goffman, E. (1961). *Internados: ensayos sobre la situación social de los enfermos mentales*. Buenos Aires: Amorrortu. 2001.

Haslam, S. A.; Reicher, S. D.; Van Bavel, J. (2019). «Rethinking the nature of cruelty: The role of identity leadership in the Stanford Prison Experiment». *American Psychologist*. En prensa.

Jeanneret, F.; Elejabarrieta, F. (2006). «La producción gestión del deseo de libertad: la puerta al dispositivo penitenciario». *Castalia. Revista de Psicología de la Academia*(núm. 10, pàg. 93-106).

Rose, N. (1996). *Inventing Ourselves. Psychology, Power and Personhood*, Nova York: Cambridge University Press.

Serres, M. (1995). *Atlas*. Madrid: Cátedra.

Tirado, F. J.; Domènech, M. (2001). «Extituciones: del poder y sus anatomías». *Política y Sociedad*(núm. 36, pàg. 191-204).

Zimbardo, P. (1999). *Stanford Prison Experiment*. <<https://www.prisonexp.org>>.

